

STEFAN LIMAN
Poznań

POLACY W REPUBLICIE FEDERALNEJ NIEMIEC I W BERLINIE ZACHODNIM¹ w latach 1967 - 1978

(w świetle wybranych cech demograficznych)

W ustępie 1 artykułu 116 Ustawy Zasadniczej Republiki Federalnej Niemiec czytamy:

„Niemcem w rozumieniu niniejszej Ustawy Zasadniczej jest, z zastrzeżeniem innego ustawowego uregulowania, każdy, kto posiada obywatelstwo niemieckie, albo kto jako uchodźca lub przesiedlony narodowości niemieckiej, jego małżonek lub potomek został przyjęty na obszarze Rzeszy Niemieckiej według stanu z dnia 31 grudnia 1937 r.”²

Inne osoby zamieszkujące stale w granicach Republiki Federalnej Niemiec, których kwalifikacja prawna nie mieści się w podanej wyżej definicji, zaliczane są do grupy cudzoziemców. Do nich wlicza się więc osoby z obcą przynależnością państwową (z wyjątkiem Niemców, którzy równocześnie posiadają obcą przynależność państwową), bezpaństwowców oraz osoby z obywatelstwem niewyjaśnionym³. Pewna część cudzoziemców zamieszkujących w RFN legitymuje się polską przynależnością państwową i ta właśnie grupa jest przedmiotem niniejszych rozważań. W odniesieniu do tej kategorii osób dysponujemy może nie kompletnym, jednakże wartościowym materiałem statystycznym, który — jak dotąd — literaturze przedmiotu nie jest znany.

Nieco inaczej przedstawia się sprawa z dwiema pozostałymi kategoriami osób, składającymi się na grupę cudzoziemców w RFN, tj. „bezpaństwowcami” oraz osobami z „obywatelstwem niewyjaśnionym”. Oczy-

¹ W myśl porozumienia czterech mocarstw z dnia 3 września 1971 r. Berlin Zachodni stanowi odrębną jednostkę polityczną i prawną, mimo to źródła statystyczne RFN dane dla Berlina Zachodniego ujmują w sposób integralny (por. tabele 1-7).

² Por. *Konstytucja Niemieckiej Republiki Demokratycznej oraz „Ustawa Zasadnicza” z Bonn.* Ze wstępem prof. dr K. Grzybowskiiego, Warszawa 1950, s. 124.

³ Por. „Bevölkerung und Kultur”. Reihe 1: *Gebiet und Bevölkerung. Sonderbeitrag. Ausgewählte Strukturdaten für Ausländer 1974.* III — *Definition wichtiger Begriffe und Merkmale*, s. 11; nadto L. Janicki, *Podstawowe instytucje prawa o obywatelstwie w RFN (na tle układów tzw. wschodnich)*. „Przeгляд Zachodni” nr 2/1978, ss. 8-10.

wiecie, że wśród obu tych kategorii można wykazać obecność Polaków, byłych obywateli polskich, jednak nie pozwala na to zastosowana w statystyce forma ujęcia, podająca te kwoty jedynie sumarycznie, a więc bez specyfikacji według byłej przynależności państwowej czy też etnicznej tych osób.

Z cytowanego ustępu 1 artykułu 116 Ustawy Zasadniczej należy nadto przyjąć, że w świetle zachodnioniemieckiego prawa konstytucyjnego wszyscy cudzoziemcy, w tym i byli obywatele polscy, którzy od chwili wejścia w życie Ustawy Zasadniczej w 1949 r. zostali naturalizowani uznani zostają za Niemców. To samo należałoby odnieść również do starego polskiego wychodźstwa zarobkowego z byłego zaboru pruskiego i do jego potomstwa, które — jak wiadomo — nigdy polskiego obywatelstwa nie posiadało⁴. Tak więc te dwie na końcu wymienione kategorie osób narodowości polskiej, zamieszkałe na obszarze Republiki Federalnej Niemiec jako nie objęte analizowaną tu statystyką, nie mogą stanowić przedmiotu niniejszych rozważań.

Charakterystyka źródeł i materiału

W ogólnopaństwowych statystykach RFN cudzoziemcy, w tym również osoby z polską przynależnością państwową, wykazywane były tylko do 1955 r.⁵ Po tej dacie na szczeblu federalnym praktyki te zostały zaniedbane, choć w pojedynczych krajach federalnych RFN kontynuowano je, wyłącznie pod kątem lokalnych potrzeb regionu. Jednakże z biegiem lat, w związku ze wzmożonym napływem do RFN obcej siły roboczej, rosło stałe zainteresowanie liczebnością i rozmieszczeniem regionalnym cudzoziemców na obszarze tegoż państwa. Stąd w 1967 r. powrócono znów do opracowywania i udostępniania odnośnych danych statystycznych. Bezpośrednią przyczyną sprawczą tej praktyki było wprowadzenie w życie przepisów wykonawczych z dnia 7 lipca 1967 r. do ustawy o cudzoziemcach⁶. Zgodnie z treścią tych przepisów oraz na podstawie ustaleń przyjętych przez federalnego ministra spraw wewnętrznych i szefów tychże resortów na szczeblu krajowym, do realizacji ustawy zobowiąza-

⁴ Por. J. Korbel, *Wjazd i powroty. Migracje ludności w procesie normalizacji stosunków między Polską a RFN*. Opole 1977, s. 45.

⁵ Por. *Statistisches Jahrbuch für die BRD* za lata 1952-1956, jak również S. Liman, *Liczebność Polaków w Republice Federalnej Niemiec w latach 1951-1955 w świetle tamtejszej statystyki urzędowej*. „Przegląd Polonijny” 1979, z. 2, ss. 81-90 i 157.

⁶ Por. „*Gemeinsames Ministerialblatt*” (GMBL), s. 231; ustawa o cudzoziemcach (*Ausländergesetz*) z 28 kwietnia 1965 r. w: „*Bundesgesetzblatt*” (BGBl.) I, s. 353.

no krajowe (Urzędy do Spraw Cudzoziemców⁷. One to w latach 1967 - 1971 prowadziły ewidencję obcokrajowców notowanych w odpowiednich kartotekach⁸. Na urzędy te został nałożony nadto obowiązek opracowania odpowiednich raportów o liczebności cudzoziemców na danym terenie (według stanu z dnia 30 września⁹ każdego roku i przesyłania ich do Federalnego Urzędu Statystycznego. Tam następowało opracowywanie materiału, przystosowanego głównie do potrzeb administracji wewnętrznej RFN. W latach 1967 - 1971 dane statystyczne o cudzoziemcach, oprócz liczebności i ich statusu prawnego, podawały specyfikację osób dorosłych według kryterium płci oraz wykazywały liczebność dzieci do lat 16. W tym okresie wydzielano nadto liczebność osób z podwójnym obywatelstwem, ale od 1973 r. zaniechano tej praktyki. Natomiast w 1972 r. wprowadzono kolejną innowację w sposobie ewidencji cudzoziemców na obszarze RFN, polegającą na zastosowaniu systemu komputerowego. Dzięki temu powstał tzw. Centralny Rejestr Cudzoziemców pozostający w gestii Federalnego Urzędu Administracji (*Ausländerzentralregister beim Bundesverwaltungsamt*) w Kolonii. Tego rodzaju metoda ewidencji stworzyła władzy administracyjnej, a pośrednio też badaczom tej problematyki z obszaru RFN, znacznie szerszą bazę informacyjną, dzięki możliwościom wprowadzenia bardziej szczegółowego katalogu pytań¹⁰. Tak więc w centralnej kartotece cudzoziemców obok notowanych danych, jak przynależność państwowa, miejsce zamieszkania, płeć, wiek czy zawód, koduje się szereg dalszych cech dotychczas rzadko lub wcale nie uwzględnianych, jak stan cywilny i rodzinny cudzoziemca, okres jego pobytu w RFN, narodowość współmałżonka, czy też dane dotyczące etapu procedury naturalizacyjnej. Stąd w podanym uprzednio terminie (30 września) potrzebne dane przekazuje się (każdorazowo jednak za zgodą federalnego ministra spraw wewnętrznych) do Federalnego Urzędu Statystycznego celem ich zbiorowego opracowania.

Jest sprawą powszechnie znaną, że wiarygodność każdej kartoteki uzależniona jest od jej permanentnej aktualizacji. Jak jednak z codziennej praktyki wiadomo, zasada prowadzenia kartotek na bieżąco nie zawsze

⁷ Są to tzw. *Ausländerbehörden*.

⁸ Urzędy te na szczeblu regionalnym prowadziły ewidencję cudzoziemców również w latach późniejszych po 1971 r. i prowadzą ją nadal, z tym że zmieniła się sama metoda ewidencji.

⁹ Z wyjątkiem 1971 r., dla którego odnośne dane sporządzone zostały według stanu na dzień 31 grudnia 1971.

¹⁰ Abstrahujemy tutaj całkowicie od problemu niebezpieczeństw wynikających ze stosowania i szerokiego upowszechniania komputeryzacji, szczególnie zaś od problemu zagrożenia, który wynikać może z tego procesu dla prywatnego życia jednostki i jej wolności osobistej.

jest całkowicie możliwa względnie nie jest rygorystycznie przestrzegana. Stąd w ocenie wyników ewidencji kartotekowych należy się zawsze liczyć z tendencją raczej zaniżającą otrzymanywane rezultaty. Od tego rodzaju niedostatków nie jest też absolutnie wolny system komputerowy, gdyż i on w dniu tzw. testu statystycznego (w naszym przypadku co-roczenie 30 września) wykazuje tylko względną aktualność ewidencji obcokrajowców. W „pamięci” komputera zabraknąć bowiem może wówczas jeszcze charakterystyki cech tych wszystkich osób, które formalności ewidencyjnych dokonały wprawdzie z końcem września w swym regionalnym Urzędzie do Spraw Cudzoziemców, ale danych tych owa placówka nie zdołała jeszcze przed upływem terminu „testu statystycznego” przekazać do Głównej Kartoteki Centralnego Rejestru Cudzoziemców. Oczywiście, niekiedy może zaistnieć i stan wyników zawyżonych, spowodowany nieskreśleniem w terminie z rejestru tych osób, które opuściły bezpośrednio przed lub w terminie „testu statystycznego” obszar RFN. Tak więc widzimy, że absolutnie dokładne ustalenie liczby cudzoziemców na określony dzień nastęrcza pewnych trudności przy zastosowaniu tak jednej, jak i drugiej metody ewidencji. Ostatecznie można przyjąć, że są to jednak informacje dość szczegółowo orientujące użytkowników i władze, z jakiego rzędu wielkościami w odniesieniu do tej kategorii mieszkańców RFN mamy tu do czynienia.

Wyselekcjonowane dane o liczebności cudzoziemców publikowane są wprawdzie corocznie w *Roczniku statystycznym RFN*¹¹, lecz dotyczą one głównie obywateli tych państw, skąd przede wszystkim rekrutuje się obca siła robocza. Liczebności osób z polską przynależnością państwową w tym źródle nie znajdujemy. Natomiast bardziej szczegółowe dane strukturalne o cudzoziemcach zamieszkałych w RFN zawierają wybrane roczniki periodyku „Bevölkerung und Kultur” (Reihe 1), który od 1976 r. ukazuje się pod zmienionym tytułem „Bevölkerung und Erwerbstätigkeit (Fachserie 1). Jednak i tutaj informacje o Polakach w RFN mają charakter wyrywkowy. Podstawowe zaś dane, takie jak liczebność i rozmieszczenie, lokują wszystkich cudzoziemców wywodzących się z państw socjalistycznych we wspólnej kolumnie państw tzw. bloku wschodniego względnie w kolumnie „innych państw europejskich”, tj. nie wymienionych w zestawieniu statystycznym. Dopiero drogą pośrednią z zestawień statystycznych bardziej ogólnych udało nam się z tego źródła wyłowić niektóre poszukiwane dane odnośnie do liczebności obywateli polskich za lata 1974 - 1978. Natomiast dane dla okresu wcześniejszego, obejmującego lata 1967 - 1973, oraz dane dotyczące rozmieszczenia obywateli pol-

¹¹ Chodzi tu o roczniki z lat: 1965 (tu wybrane dane ze spisu ludności z 6 czerwca 1961), 1970 - 1971 oraz 1973 - 1978.

skich na obszarze RFN uzyskaliśmy drogą kwerendy korespondencyjnej, bezpośredniej z Federalnego Urzędu Statystycznego z Wiesbaden.

Liczebność obywateli polskich w RFN i Berlinie Zachodnim

Istniejący stan rzeczy na obszarze RFN i Berlina Zachodniego dla czasokresu 1967 - 1978 przedstawia tabela 1.

Dla porównania przypominamy, iż w 1955 r. urzędowe źródła statystyczne RFN wykazywały jeszcze ok. 95 000 osób — i to bez Berlina Zachodniego — legitymujących się polską przynależnością państwową, co udowodniliśmy w naszej wcześniejszej pracy na ten temat¹². Tymczasem w 1967 r. notowano już tylko 54 041 obywateli polskich i to na obszarze RFN oraz Berlina Zachodniego łącznie. Tak więc w ciągu 12 lat dzielących obydwie te okresy sprawozdawcze zaistniały w tym względzie istotne różnice. Niestety, z braku odpowiednich materiałów nie można wyjaśnić rzeczywistych przyczyn tego bardzo znacznego spadku liczebności. Na zasadzie domniemania przyjąć musimy, że takie procesy jak: migracja do Polski, a głównie do krajów trzecich, wymieralność oraz naturalizacja odegrały tu zapewne decydującą rolę. Nawiązując do tabeli 1, pragniemy zwrócić specjalną uwagę na kolumnę drugą, która wykazuje odpowiednie różnice w stosunku do roku poprzedzającego. Z tej analizy wynika, że znaczny spadek liczbowy zaznaczył się w latach 1969 i 1972. Ubytki te są jednak na podstawie materiałów statystycznych, którymi aktualnie dysponujemy, trudne do zinterpretowania. Na zgłoszone w tej materii zapytania skierowane do Federalnego Urzędu Statystycznego w Wiesbaden, nadeszła odpowiedź o niemożności wyjaśnienia merytorycznych przyczyn tak poważnych różnic w danych statystycznych.

Natomiast w 1970 i 1973 r. zauważamy dość znaczny wzrost liczby tej kategorii osób, co — jak należy przypuszczać — pozostaje w związku przyczynowym z intensyfikacją „akcji łączenia rodzin”, w ramach której wyjeżdżały do RFN niekiedy również osoby z małżeństw etnicznie mieszanym, w których jedna ze stron legitymowała się narodowością i obywatelstwem polskim, czy też obywatele polscy (narodowości polskiej), których bliska rodzina zamieszkiwała od lat międzywojennych czy też wojennych w Niemczech Zachodnich¹³.

¹² Por. S. Liman, *op. cit.*, s. 86 i n.

¹³ Por. J. Korbel, *op. cit.*, ss. 88 i 92; tenże, *Polska zachodnia i rodzimi Polacy w świetle ustawodawstwa i poglądów w RFN*. „Kwartalnik Opolski” nr 1/1977, s. 20 i n.

TABELA 1
Liczebność osób z polską przynależnością państwową w RFN i Berlinie Zachodnim w latach 1967 - 1978¹

Rok	Liczebność			Ogółem cudzoziemców w RFN i Berlinie Zachodnim	Stosunek liczebności kol. 1 i 3 (w %)	Źródło
	Obywateli polskich	Różnica w stosunku do roku poprzedniego	Kolumna 2			
	Kolumna 1	Kolumna 3	Kolumna 4			
1967 ²	54 041		1806,7	3,0	dane archiwalne (niepublikowane) Federalnego Urzędu Statystycznego	
1968	53 564	- 477	1924,2	2,8	"	
1969	48 318	- 5 246	2381,1	2,0	"	
1970	49 407	+ 1 089	2976,5	1,7	"	
1971 ³	49 633	+ 226	3438,7	1,4	"	
1972	37 974	- 11 659	3526,6	1,1	"	
1973	41 843 ⁴	+ 3 869	3966,2	1,1	"	
1974	44 130	+ 2 287	4127,4	1,1	"Bevölkerung und Erwerbstätigkeit", Reihe 1.4; Ausländer 1977, s. 18	
1975	44 556	+ 426	4089,6	1,1	"	
1976	44 052	- 504	3948,3	1,1	"	
1977	44 539	+ 487	3948,3	1,1	"	
1978	46 031	+ 1 492	3981,1	1,2	"Bevölkerung und Erwerbstätigkeit" Reihe 1.4; Ausländer 1978, s. 16	

¹ Wg wyliczeń Urzędów do Spraw Cudzoziemców oraz danych Centralnego Rejestru Cudzoziemców (AZR - *Ausländerzentralregister*), tj. bez członków stacjonujących w RFN obcych sił wojskowych, jak też przedstawicieli zagranicznych placówek dyplomatycznych i konsularnych oraz członków ich rodzin. ² Każdorazowo wg stanu na dzień 30 września. ³ Wg stanu na dzień 31 grudnia 1971 r. ⁴ W innym miejscu *Statistisches Bundesamt* podaje dla 1973 r. 43,5 tys. polskich obywateli. (Por. ogólne dane dla tegoż roku w tabelach 2 i 4).

W celu uzyskania wyrazistszego obrazu miejsca i roli Polaków w procesie imigracji do RFN, podaliśmy w kolumnie czwartej tabeli 1 stosunek liczbowy obywateli polskich do ogółu cudzoziemców, wyrażając ten stan w wartościach względnych. Z analizy porównawczych wartości wynika, że udział liczbowy Polaków w stosunku do globalnej liczby wszystkich cudzoziemców w latach 1967-1977 stale (z wyjątkiem 1978 r.) malał, podczas gdy ogólna liczba cudzoziemców w RFN i Berlinie Zachodnim wzrosła w tym samym czasie o ponad 100%.

Rozmieszczenie regionalne obywateli polskich w RFN i w Berlinie Zachodnim

Zagadnienie regionalnego rozmieszczenia obywateli polskich w RFN rozpatrzyć możemy jedynie odnośnie do lat 1973-1976. Już z pobieżnej analizy tabeli 2 wynika, że obywatele polscy rozproszeni są po wszystkich krajach Republiki Federalnej Niemiec, przy czym liczebność ich w obrębie poszczególnych regionów jest silnie zróżnicowana. Największe ich skupiska znajdują się kolejno: w Północnej Nadrenii-Westfalii, Bawarii, Badenii-Wirtembergii, Dolnej Saksonii, Hamburgu, Szlezwiku-Holsztynie i Hesji. Jak widzimy, małe są skupiska Polaków w Bremie i Zagłębiu Saary. Natomiast dość liczne jest skupisko obywateli polskich w Berlinie Zachodnim.

Porównanie rozmieszczenia obywateli polskich w RFN w pierwszej dekadzie lat pięćdziesiątych¹⁴ z danymi aktualnymi wykazuje, że i pod tym względem w latach 1973-1976 zaszły istotne przesunięcia co do liczebności obywateli polskich w obrębie poszczególnych regionów.

Struktura wieku oraz liczebność w poszczególnych klasach

Analizę struktury wieku obywateli polskich zamieszkałych w RFN i Berlinie Zachodnim przeprowadzamy na podstawie materiału statystycznego skompletowanego odnośnie do czteroletniego okresu (1973-1976). Materiał ten — ujęty w 10 klasach — nie jest, niestety, dla żadnego roku spośród rozpatrywanych kompletny, gdyż z uwagi na niemożność sklasyfikowania całej tej populacji według przyjętych tu kryteriów, statystycy zmuszeni byli wyłączyć z zestawień liczebnie poważne kwoty osób, podane w wyjaśnieniach tabeli 3. W tej też tabeli podajemy liczebność obywateli polskich w poszczególnych klasach wieku.

W przedostatniej rubryce tabeli 3 ujmujemy obliczone średnie dla

¹⁴ Por. S. Liman, *op. cit.*, ss. 87-88.

TABELA 2
 Rozmieszczenie regionalne osób z polską przynależnością państwową w RFN i Berlinie Zachodnim
 w latach 1973 - 1976

Rok	Ogółem w tys.	Szlezwik- Holsztyn	Hamburg	Brema	Dolna Saksonia	Pln. Nad- renia- Westfalia	Hesja	Nadrenia- Palatynat	Okręg Saary	Badenia- Wirtem- bergia	Bawaria	Berlin Zach.	Źródło:
1973	43,5 ¹	1,9	1,7	0,4	2,5	12,5	3,6	3,8	0,3	5,6	10,3	0,9	dane archiwalne
1974	44,1	1,9	1,9	0,4	2,5	13,7	3,9	4,1	0,3	5,7	8,6	1,1	(niepublikowane)
1975	44,5	1,8	1,9	0,4	2,4	14,0	4,2	3,9	0,3	5,8	8,6	1,2	z Federalnego
1976	44,1	1,6	1,9	0,4	2,8	13,9	4,2	3,7	0,3	5,6	8,4	1,2	Urzędu Statystycz- nego

¹ Por. tab. 1, poz. 4 - odnośnie danych dotyczących ogólnej liczebności obywateli polskich w RFN w 1973 r.

TABELA 3
Liczebność obywateli polskich w RFN oraz w Berlinie Zachodnim w klasach wieku (1973 - 1976)

Rok	Ogółem w tys.	z tego w wieku od... do ...										Źródła
		do lat 6	6 - 10	10 - 15	15 - 18	18 - 21	21 - 35	35 - 45	45 - 55	55 - 65	65 lat i więcej	
1973 ¹	41,4 ²	1,3	1,1	2,1	2,1	2,6	8,1	3,1	11,3	6,6	3,1	„Bevölkerung und Kultur”, Reihe 1,4 1973, ss. 44 - 45;
1974	42,0 ³	1,3	1,1	1,9	2,0	2,5	9,3	3,2	10,9	6,6	3,2	Dane archiwalne (niepubliko- wane) Federalnego Urzędu Statystycznego
1975	42,5 ⁴	1,2	1,0	1,7	1,6	2,3	10,2	3,2	10,5	7,1	3,7	„Bevölkerung und Kultur”, Reihe 1,4, 1975, ss. 36 - 37;
1976	41,9 ⁵	1,1	0,9	1,5	1,3	2,0	11,0	3,0	9,6	7,5	4,0	Dane archiwalne (niepubliko- wane) Federalnego Urzędu Statystycznego
Srednia	42,0	1,2	1,0	1,8	1,8	2,3	9,7	3,1	10,6	7,0	3,5	
Wartości względne (w %)	100	2,8	2,4	4,3	4,3	5,5	23,1	7,4	25,2	16,7	8,3	

- 1 Każdorazowo wg stanu na dzień 30 września.
² Bez 443 osób, których nie udało się sklasyfikować wg tegoż kryterium (por. tab. 1 - liczebność ogólna dla 1973 r.).
³ Bez 2 130 osób - przyczyna jak wyżej (por. tab. 1 - liczebność dla 1974 r.).
⁴ Bez 2 056 osób - przyczyna jak wyżej (por. tab. 1 - liczebność dla 1975 r.).
⁵ Bez 2 152 osób - przyczyna jak wyżej (por. tab. 1 - liczebność dla 1976 r.).

poszczególnych klas wieku, a poniżej — w następnej rubryce — ich wartości względne. Jak zestawienie nasze ukazuje, najliczniejsza w obrębie tejże społeczności jest grupa osób w klasie wieku 45 - 55 lat (25,2⁰/o), następnie grupa osób w wieku 21 - 35 lat (23,1⁰/o) oraz w wieku 55 - 65 lat (16,7⁰/o). Sumując niektóre klasy wieku w duże grupy wiekowe stwierdzamy, że analizowana przez nas społeczność składa się w 9,5⁰/o z dzieci w wieku do 15 lat, w 9,8⁰/o z młodocianych w wieku 15 - 21 lat, w 72,4⁰/o z osób dorosłych w wieku produkcyjnym (21 - 65 lat) oraz w 8,3⁰/o z osób w wieku poprodukcyjnym (emerytalnym). Niestety, materiały statystyczne, którymi dysponujemy, nie zawierają żadnych zróżnicowanych według płci informacji w odniesieniu do struktury wieku analizowanej przez nas zbiorowości ^{14a}.

Struktura płci i liczebność w klasach

Strukturę płci badanej społeczności ilustruje tabela 4.

TABELA 4

Osoby z polską przynależnością państwową w RFN i Berlinie Zachodnim wg struktury płci (1967 - 1975)

Rok ¹	Ogółem w tys.	W tym w wieku			Źródła
		powyżej 16 lat		poniżej 16 lat	
		mężczyźni ²	kobiety	dzieci	
1967	54,0	33,1	11,1	9,8	dane archiwalne Federalnego Urzędu Statystycznego
1968	53,6	32,7	12,1	8,8	
1969	48,3	26,2	13,4	8,7	
1970	49,4	.	12,2 ³	8,1 ³	
1971	49,6	.	12,7 ⁴	7,6 ⁴	
1972	
1973	43,5 ⁵	27,0 ⁶	16,5 ⁶	.	
1974	44,0 ⁷	27,3	16,7	.	
1975	44,6	27,2	17,4	.	
1976	44,1	26,6	17,5	.	
średnia	51,6 ⁸	28,6	14,4	8,6	
wartość względna w %	100	55,4	27,9	16,7	

¹ Wg stanu na dzień 30 września każdego roku; rok 1971 wg stanu na dzień 31 października

² Wartości obliczone z różnicy sum pozostałych podgrup.

³ Bez danych dla Hamburga i Berlina Zachodniego.

⁴ Bez danych dla Berlina Zachodniego.

⁵ Por. tab. 1 — dla 1973 r. podano w zestawieniu zbiorczym ogólną liczbę obywateli polskich w wysokości 41 843 osób.

⁶ Dla lat 1973 - 1976 podano tylko podział na płę męską i żeńską (bez dzieci).

⁷ Bez 130 osób, których klasyfikacja nie objęła.

⁸ Średnia obliczona ze średnich sum w podgrupach (średnie z różnych okresów).

^{14a} Informacje odnośnie struktury wieku starej i nowej emigracji polskiej w Niemczech Zachodnich po 1945 r., por. K. Pietrzak-Pawłowski, *Polonia w Niemieckiej Republice Federalnej po II wojnie światowej* (Wybrane zagadnienia), „Problemy Polonii Zagranicznej”, II/1961, ss. 202 - 203.

Przedstawione w tabeli 4 wartości analizujemy na podstawie danych statystycznych z wybranych lat okresu 1967 - 1976. Przedostatnia rubryka tabeli przedstawia średnie obliczone w obrębie poszczególnych niejednorodnych klas prezentowanej tu struktury płci analizowanej społeczności polskiej. Z zestawienia tego widzimy, że dane te posiadają szereg luk obok licznych wyłączeń już to z powodu braku danych liczbowych, już też z powodu niemożności sklasyfikowania wszystkich osób według przyjętego kryterium. W przedostatniej i ostatniej rubryce tabeli uwidoczniliśmy obliczone wartości średnie i względne dla poszczególnych klas. Te ostatnie wyrażają udział poszczególnych klas w analizowanej strukturze płci. Z danych zestawionych w tabeli 4 wynika więc, że najbardziej liczni w omawianej populacji są mężczyźni, gdyż udział ich wynosi aż 55,4%. Natomiast udział kobiet wynosi zaledwie 27,9%, zaś dzieci do lat 16 (bez różnicowania płci) 16,7%. Stosując wskaźnik maskulinizacji (WM) w ocenie analizowanej zbiorowości:

$$WM = \frac{M}{K} = \frac{28,6}{14,4} = 198$$

stwierdzamy, że wynosi on 198, a więc na 100 kobiet przypada aż 198 mężczyzn. Dla porównania podajemy, iż w większości krajów europejskich, w tym w RFN i w Polsce, proporcja liczbowa mężczyzn do kobiet przedstawia się odwrotnie. W obu tych krajach wskaźnik feminizacji wynosi kolejno 109 i 106, tzn. że w RFN i w Polsce na 100 mężczyzn przypada odpowiednio 109 i 106 kobiet¹⁵. Taka jak wyżej przedstawiona struktura płci w zbiorowości polskiej w RFN znajduje z kolei swe odbicie w jej strukturze stanu cywilnego, którą omawiamy poniżej.

TABELA 5

Obywatele polscy w Republice Federalnej Niemiec i Berlinie Zachodnim wg stanu cywilnego (1973 - 1976)

Rok	Ogółem w tys.	Osoby samotne %		Żonaci i kobiety zamężne %		Wdowcy (wdowy) lub osoby rozwiedzione %		Źródła
1973 ¹	41,4 ²	18,3	44,2	20,3	49,0	2,8	6,8	„Bevölkerung u. Kultur” Reihe 1, 1973, s. 48.
1974	41,9 ³	18,0	43,0	21,2	50,6	2,7	6,4	dane archiwalne Federalnego Urzędu Statystycznego
1975	42,4 ⁴	17,6	41,5	22,0	51,9	2,8	6,6	
1976	41,9 ⁵	16,7	39,9	22,3	53,2	2,9	6,9	
Średnia	41,9	17,6	42,1	21,5	51,2	2,8	6,7	

¹ Wg. stanu corocznego z 30 września. ² Bez 443 osób, których nie można było sklasyfikować według przyjętego kryterium; por. tab. 1, p. 4. ³ Bez 2 230 osób - przyczyna jak w p. 2. ⁴ Bez 2 156 osób. ⁵ Bez 2 152 osób.

¹⁵ Por. A. Jagielski, *Geografia ludności*. Warszawa 1974, s. 135.

Stan cywilny

Tę cechę demograficzną analizujemy na przykładzie danych z czterech kolejnych lat 1973 - 1976, które zebraliśmy w tabeli 5.

Ujęte w tabeli 5 dane nie są — podobnie jak w dwóch poprzednich — kompletne, gdyż — jak to wynika z odnośnych przypisów do poszczególnych pozycji liczbowych tabeli — dość znaczny odsetek analizowanej społeczności nie mógł być sklasyfikowany według postawionych kryteriów. Ta okoliczność określa też ostateczną wymowę tych wyników. Dane statystyczne wykazują zatem, że w tej społeczności tylko nieznacznie przeważają liczbowo osoby żonate (zamężne), a względny ich udział wynosi 51,2^o/. W następnej kolejności z udziałem aż 42,2^o/o postępują osoby samotne (nieżonate względnie niezamężne) oraz z udziałem 6,7^o/o wdowcy (wdowy) i rozwiedzeni.

Klasyfikacja według czasu pobytu w RFN i Berlinie Zachodnim

Sprawę czasu pobytu osób z polską przynależnością państwową na obszarze RFN i Berlina Zachodniego przedstawiamy w tabeli 6.

Również i tutaj zwraca uwagę pewna niekompletność materiału, spowodowana wyłączeniem znacznej grupy osób, których nie udało się statystykom sklasyfikować w ramach przyjętego kryterium. Analizę wskaźnika, który informuje z kolei o charakterze pobytu analizowanej kategorii osób na obszarze RFN i Berlina Zachodniego, przeprowadzamy na podstawie danych czterech lat 1973 - 1976. Materiał sklasyfikowany został w ośmiu przedziałach czasowych. W piątej i szóstej rubryce tabeli 6 przytaczamy obliczone średnie i ich wartości względne. Na tej podstawie możemy stwierdzić, iż pobyt bezwzględnej większości osób (69,5^o/o) ma charakter stały, gdyż trwa 10 i więcej lat. Natomiast 8,8^o/o osób legitymuje się pobylem w granicach 4-10 lat, co łącznie z poprzednią wartością wynosi 78,3^o/. Wreszcie od 1 do 4 lat przebywa w RFN 12,9^o/o obywateli polskich, a poniżej jednego roku — 8,8^o/o.

Naturalizacja w świetle liczb

W opracowaniu niniejszym pomijamy sprawę formalności i procedury związanej z nadawaniem obywatelstwa cudzoziemcom na obszarze RFN, gdyż sprawa ta wykracza poza zakres podjętych tu rozważań. Zainteresowanych tą problematyką odsyłamy do monograficznego opraco-

TABELA 6
Obywatele polscy w RFN i Berlinie Zachodnim w klasach czasu pobytu (1973 - 1976)

Rok ¹	Ogółem w tys.	Długość pobytu wg ilości lat:								Źródła
		mniej niż 1 rok	1 - 2	2 - 3	3 - 4	4 - 6	6 - 8	8 - 10	10 lat i więcej	
1973	41,4 ²	3,8	2,3	1,4	0,8	1,2	0,9	0,8	30,2	a
1974	41,9 ³	3,7	2,7	2,1	1,2	1,3	0,9	0,8	29,2	b
1975	42,4 ⁴	3,5	2,5	2,0	1,7	1,7	1,0	0,8	29,2	c
1976	41,9 ⁵	3,8	1,9	1,9	1,6	2,5	1,1	0,8	28,4	d
Sr. 1973 - 1976	41,9	3,7	2,3	1,8	1,3	1,6	1,3	0,8	29,1	
Wartość względna w %	100,0	8,8	5,5	4,3	3,1	3,8	3,1	1,9	69,5	

¹ Dane dotyczą stanu z 30 września każdego roku.

² Bez 443 osób, których nie zdołano sklasyfikować według przyjętego kryterium;

por. tab. 1 przyp. 4,

³ Bez 2 230 osób - przyczyna jak w p. 2

⁴ Bez 2 156 osób - przyczyna jak w p. 2

⁵ Bez 2 152 osób - przyczyna jak w p. 2

a „Bevölkerung und Kultur”, Reihe 1, 1973, s. 50.

b Dane archiwalne Fed. Urzędu Statystycznego.

c „Bevölkerung und Kultur”, Reihe 1, 1975, s. 40.

d Dane archiwalne Fed. Urzędu Statystycznego.

wania pióra T. Maunza pt. *Deutsches Staatsrecht*¹⁶. W niniejszej analizie interesuje nas natomiast wyłącznie problem ilościowy nadań obywatelstwa niemieckiego, osobom narodowości polskiej, które zrezygnowały ze swego dotychczasowego obywatelstwa polskiego. Stąd w ostatniej tabeli przedstawiamy kwoty roczne byłych obywateli polskich, którzy w latach 1973 - 1974 zostali naturalizowani.

TABELA 7

liczebność byłych obywateli polskich, którym w latach 1973 - 1974 nadano obywatelstwo niemieckie

Rok ¹	Ogółem	w tym:			Źródło
		mężczyzn	kobiet	dzieci	
1973	1186	423	355	408	„Bevölkerung und Kultur”, Reihe 1, 1974, s. 68.
1974	1649	528	439	682	

¹ Wg stanu z 30 września każdego roku.

Z zestawienia tego nie wynika, po jak długim okresie pobytu tych osób w RFN czy Berlinie Zachodnim nastąpił proces ich naturalizacji. W naszym przypadku byłoby to o tyle interesujące, iż można by się było wówczas zorientować, czy chodziło tu o nadanie obywatelstwa osobom dłużej przebywającym na tych obszarach, czy również o naturalizację osób przybywających do RFN i Berlina Zachodniego w ramach tzw. akcji łączenia rodzin.

Ograniczony zasób i wymowa prezentowanych tu materiałów i danych statystycznych nie stwarza nam, niestety, możliwości scharakteryzowania badanej zbiorowości również według kategorii społeczno-zawodowych czy też według wybranych cech społeczno-kulturowych.

¹⁶ Por. T. Maunz, *Deutsches Staatsrecht. Ein Studienbuch*. 9. neubearbeitete Auflage, München und Berlin 1959, s. 25 i n.